

19. YÜZYIL SONLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE VETERİNERLİK MESLEĞİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

ZEYNEL ÖZLÜ*

GİRİŞ

Hayvanların ehlileştirilip de tabii şartlardan ayrılmasıyla beraber bu ehli hayvanların sağlığı ile ilgili olarak hayvan sahipleri küçük sürüleri için ilaç ve tedavi yöntemleri aramak zorunda kalmışlardır. Bu sebepten dolayıdır ki veteriner tababetinin hayvanların ehlileştirilmesi ve insanların hayvanları tanıması ile başlamış olduğu kabul edilmektedir. Birçok veteriner tarihçisi de bu noktada hem fikirdir. Şu halde hayvan tababeti tatbikatının başlangıcı çok eski devirlere kadar gitmektedir. İlk hayvan ehlileştirilmesi muhtemelen Orta Asya'da M.Ö. 5. bin yılda başlamıştır. Bu çağda insanlarda kullanılan tedavi usullerinin hayvanlarda da uygulandığı tahmin edilmektedir¹.

Osmanlı döneminde ise bilimsel veteriner hekimliğinin başlamasına kadar hayvan yetiştiriciliği, bakımı, beslenmesi ve hastalıkların tedavisi bu konuda yetişmiş sanatkarlar tarafından yapılmıştır. Anadolu'da halk arasında yetişmiş çok sayıda sanatkar olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim hayvanının bütün idmanlarını yaptırın, savaşa hazırlayan Türk süvarisinin tarihte yerine göre atının doğumuna yardım edecek ve küçük cerrahi müdahaleleri gerçekleştirebilecek kadar bilgi donanımına sahip olduğu görülmektedir. Osmanlılar bünyesinde genel bir tanımla bu mesleğin uygulayıcılarına baytar adı verilirken saray bünyesinde veteriner hekimliği hizmetlerini yerine getiren kişiler nalband adı altında toplanan meslek grubuna dahil edilmiştir.² 16. asır sonlarında Osmanlı sarayında Has Ahır'a tâbi 300 kadar usta ve

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
Gaziantep/TÜRKİYE /0546 221 75 52 zeynelozlu@hotmail.com

¹ Nihal Erk, "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 4/ sy. 3-4, 1957, s. 139.

² Abdullah Özen, "Osmanlı Devleti'nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri", *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 625.

yamaktan meydana gelen bir nalband bölüğü mevcuttur. Yevmiyeleri eskilik ve yeniliklerine göre 4 ile 10 akçe arasında seyreden nalbandların hayvanların hastalıklarına bakarak veteriner vazifesi gördüğü, nal ve çivi döğüp, hayvanları nallayıp taşaklarını çıkarıp içdiş ettikleri bilinmektedir.³ Veteriner hekimlik tarihimize ait bilgilerin en güvenilir kaynakları olan hayvan hastalıkları ve tedavileri konusunda yazılmış baytarnâmelerin en eski örneğinin de 15.-16. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır.⁴

Çalışmamızda baytarlık mesleğinin müstakil bir eğitim ve mesleğe dönüştüğü 19. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu mercek altına alınmıştır. Baytarlığın meslek olarak okullaştığı bu dönemde, baytarların ülke ihtiyacına cevap verip vermediği analiz edilmeye çalışılmış, bu meyanda yetiştirilmeleri, denetlenmeleri ve özlük hakları konusunda ilgili dönemle alakalı Osmanlı arşivinde bulunan uygulamaya yönelik orijinal kayıtlar tespit edilerek yayınlanmış literatür çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede veterinerlik tarihine bir katkı amaçlanmaktadır.

1. Baytarların Eğitimi

Osmanlı'da veteriner hekimlik öğretimi bir tek oda içinde bir tek hoca ile başlamıştır. Fakat kuruluştan müstakil bir mektep (1909) oluncaya kadar imkanların müsaade ettiği oranda iyiye doğru gitmek gaye olmuş ve birçok veteriner bu amaçla hareket etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılı, batılılaşma hareketlerinde ulema ile mücadele, harpler, hudutların küçülmesi ve bunların sonucu ekonomik sıkıntılar içinde geçmiş, bu çerçevede gerek askeri (1914'te 10000 lira), gerekse sivil mekteplerin (1914'te 8.000 lira) çok küçük bütçeleri olmuştur⁵.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988, s. 494.

⁴ Nihal Erk-Ferruh Dinçer, "XV'inci ya da XVI'ncı Yüzyıla Ait Olduğu Sanılan Bir Baytarnâme İncelemesi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c.14 / S. 2, (1967), 117-118./ Baytarnameler kaynakları açısından Doğu ve Batı medeniyetlerine dayanmakta olup, büyük ölçüde yazarların deneyimlerinden kaynaklanan katkılarını ve aynı zamanda geleneksel halk bilgilerini içermektedir. İlk örnekleri IX. yüzyılda yazılmış olan bu eserler bin yılı aşkın bir süreden beri veteriner hekimliği biliminin en önemli kaynakları olma özelliğini göstermektedir. Abdullah Özen-Sevği Şar, "14'üncü Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede Kullanılan Bitkisel Droğların Günümüzdeki Kullanımları Üzerine Bir Araştırma", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, c. 2, Editörler Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, s. 637.

⁵ Nihal Erk, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar II", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 3-4, (1959b), s. 283, 286.

1.1. Askeri Baytarlar

19. yüzyılda Osmanlı Türk tıbbi önceki dönemlere oranla daha çok batıya dönük ve aynı zamanda daha modern görünümlü bir nitelik kazanmıştır. Bu yüzyılda birçok modern kuruluşun temeli atılmış modern tıp öğretimine geçiş, bu yüzyılda gerçekleşmiştir.⁶ Nitekim sağlık hizmetlerinin niteliğinin değişmeye başlamasıyla beraber Osmanlı devletinde de hekimbaşılık çeşitlilik kazanan sağlık hizmetlerini karşılayamaz hale gelmiş ve çağdaş kurumlara ihtiyaç artmıştır. 1837'de Harbiye nezâretinde bir sıhhiye dairesinin kurulması ve karantina idaresinin göreve başlamasıyla hekimbaşının yetkilerinin bir bölümü bu yeni kurumlara devredilmiştir⁷.

Veteriner öğretimine olan ihtiyaç da önce Avrupa memleketleri tarafından anlaşılmış, daha sonraları bu ilgi hayvan yetiştiriciliğinin yoğunluğuna paralel olarak dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır⁸.

Baytarlıkla ilgili olarak Osmanlılar döneminde ise 15-16. yüzyıldan itibaren bir takım eserler kaleme alınmışsa da⁹ baytarlığın mektebli bir meslek haline dönüşmesi 19. yüzyılda¹⁰ II. Mahmud dönemiyle beraber gerçekleşmiştir¹¹. Nitekim ordunun ihtiyacını karşılamak üzere, Prusyalı baytar Goldlewsky'yi davet eden Sultan Mahmud onu baytarlık eğitimi teşkilatına memur etmiş, böylece İstanbul'da ülkemizin ilk veteriner okulu açılmıştır. Erk¹² bir çalışmasında veteriner okulunun kuruluş tarihini 1835¹³, bir diğer

⁶ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Bursa, Güneş Nobel Yayınları, 1996, s. 292.

⁷ Nuran Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 402.

⁸ Nihal Erk, "Dünyada ve Bizde Veteriner Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 10/ sy. 2, (1963b), s. 116.

⁹ Bkz. Erk- Dinçer, *a.g.m.*

¹⁰ 1893'te kabul edilen "Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnâmesi"ne göre baytarların sıhhiye nezâreti tarafından tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Bakınız 24 S 1324 (19 Nisan 1906) tarihli vesika. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *DH. MKT.*, 857/30, Vesika 1-8. 1886 yılında Rusya'daki step arazilerden gelen hayvanların yaydığı vebâ-yı bakarînin yayılmasına engel olmak için Karadeniz'den Der-saadet'e gelen her cins hayvanın muayeneleri için Karadeniz Boğazı Tahaffüzhânesi'nde bir aded baytar tayini için Sıhhiye nezâretinden talepte bulunulmuştur. (13 C 1304/ 9 Mart 1887). *BOA, DH. MKT.*, 1403/85.

¹¹ Tarihin ilk baytarlık mektebi Claude Bourgelat'ın gayretleri ile Fransa'nın Lyon şehrinde kurulmuş (10 Ocak 1762), zamanla diğer ülkelerde de benzer nitelikli okullar açılmıştır. Mesela Kahire'de Kavalalı M. Ali Paşa'nın emriyle ilk baytarlık medresesi kurulmuştur. (1831). Kasım Kırbıyık, "Baytarlık", *DİA*, c. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 278, 280-282.

¹² Erk, "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 143.

¹³ Kırbıyık, *a.g.m.*, s. 282.

çalışmasında 1842 olarak kabul etmişken, Özgür ise 1841¹⁴ olarak kabul etmiştir. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde veterinerlik öğretiminin başlangıcının kesin olarak 1842 yılı olduğu tespit edilmiştir¹⁵.

İlk veteriner okulu teşebbüsü okuma yazma bilmeyen erlerden seçilen talebeler yüzünden başarıya ulaşamamıştır. Bu okuldan sonra baytarlık eğitimi Sultan Abdülmecid döneminde, harbiye mektebinde özel bir sınıf olarak yeniden başlamıştır. (1849)¹⁶.

Harp okulu bünyesindeki veteriner sınıfı ilk mezununu 1853 yılında vermiş ve bu yıl okulu bitiren Osman ve Ahmed beyler okulun öğretim kadrosu içerisinde istihdam edilmişlerdir. Harp okulu bünyesindeki veteriner sınıflarını bitiren veteriner hekimler binbaşı rütbesine kadar yükselebilmişler, daha üst rütelere çıkabilmeleri için süvari sınıfına geçmeleri gerekmiştir¹⁷.

1867 yılına ait bir vesikada Osmanlı devletinin hayvan hastalıklarına daha etkin bir şekilde müdahalede bulunabilmek için mekteb-i harbiye-i şâhânede baytar sınıfına ilaveten yeni bir sınıf kurarak, 3 yıllık eğitimle "fen baytarı" yetiştirmeye karar verdiği belirtilmektedir. Yetiştirilecek baytarlar eğitimlerini tamamladıktan sonra geldikleri bölgelere dönmek ve orada mecburi hizmet yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu uğurda yıllık 60.000 kuruş masrafın olacağı, paranın da askeriye tahsisatından karşılanmasına karar verilmiştir. Bu amaçla ilkönce 5 vilâyetten 4'er kişinin talebe olarak alınması, bunlar eğitimlerini tamamladıkça da yerlerine diğer vilâyetlerden yeterli miktarda talebe getirilmesi ve eğitimin devamının sağlanması kararlaştırılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Bosna için alınacak talebenin Tuna, Hüdavendigar, Bosna, Erzurum ve Konya vilâyetlerinden teminine ve konu ile ilgili olarak gazetelere ilanlar verilmesine karar verilmiştir¹⁸.

1873 yılında veteriner sınıfları harb okulundan ayrılarak askeri tıp okuluna nakledilmiştir¹⁹.

¹⁴ Atilla Özgür, "Osmanlı İmparatorluğunda Veteriner Hekimliği Eğitim-Öğretim Kurumları", *Yeni Türkiye* 33, 701 *Osmanlı II Ekonomi ve Toplum*, Ankara, 2000, s. 792.

¹⁵ Nihal Erk, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçtiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar I", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 6/ sy. 1-2, (1959a), s. 80-85.

¹⁶ Kırbıyık, *a.g.m.*, s. 282.

¹⁷ Özgür, *a.g.m.*, s. 793.

¹⁸ Bakınız 21 Şaban 1284-18 Aralık 1867/6 B 1284-3 Kasım 1867 tarihli vesikalar. *BOA, A. MKT. MHM, 396/62*, Vesika 1-2./*BOA, A. MKT. MHM, 392/93*.

¹⁹ Özgür, *a.g.m.*, s. 793.

1.2. Sivil Baytarlar

1881'de veteriner okulu ve tıp okulunun öğretim elemanlarından bir komisyon kurularak veteriner sınıflarına sivil öğrenci alımı konusunda bir girişimde bulunulmuş ve az sayıda sivil öğrenci alınmışsa da bu da bir süre sonra inkitaya uğramış ve 1889 yılına kadar bu konuda ciddi bir adım atılmamıştır²⁰. Nihayet İstanbul'daki ilk sivil baytarlık mektebi Yarbay Baytar Mehmed Ali Bey'in gayretleriyle 1889 yılında kurulmuş ve Nâfia Nezâreti'ne bağlı Umûr-ı Baytariye Müfettiş-i Umumiliği ihdas edilerek başına Mehmed Ali Bey getirilmiştir. 1909'a kadar Orman, Meâdin ve Ziraat Nezâreti'ne bağlı bir şube olarak çalışan bu müfettişlik daha sonra genel müdürlüğe dönüştürülmüştür (1914)²¹. Okulun ilk iki sınıfının tıbbiyede, son iki sınıfının da Halkalı'da yatılı olarak eğitim-öğretim görmesine karar verilmiştir.²² Konu ile ilgili orijinal kayıta; Fransız doktorlarından Mösyö Pastör'ün ehli hayvanları bulaşıcı hastalık ve ölümden muhafaza için icad ettiği aşının Osmanlı topraklarında öğrenilmesi ve ülkenin ihtiyaçlarına göre "mülkiye baytarı" yetiştirmek üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de de bir sınıf açılması için irâde-i seniyye çıkarıldığı belirtilmektedir. Irâde-i seniyyede;

- a) İki yıl mekteb-i tıbbiye-i mülkiyede gündüz vakti tahsil yapılacağı,
- b) Üçüncü yıldan itibaren gecici (leyli) olarak Halkalı mektebine nakil yapılarak burada eğitime devam edileceği belirtilmiştir (17 C. Ahir 1306/ 18 Şubat 1889)²³.

Görüldüğü gibi Osmanlı devletinde baytarların askeri (mekteb-i harbiye-i şahâne) ve mülki (mekteb-i tıbbiye-i mülkiye) baytarlar olmak üzere iki sınıf halinde eğitildikleri ve görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber her iki mektebin de program ve nizamnâmesi birbirleriyle aynıdır.²⁴ Farklı sınıflarda bulunan bu baytarların zaman zaman birbirlerinin hareket alanlarına pozitif bir şekilde müdahalede buldukları hatta bu konuda devletin üst düzey yetkililerinin emirler çıkardığı bile görülmektedir. Konu ile ilgili

²⁰ Özgür, *a.g.m.*, s. 793.

²¹ Kırbıyık, *a.g.m.*, s. 282.

²² Özgür, *a.g.m.*, s. 794.

²³ BOA, MF. MKT., 107/27./ Konu ile ilgili olarak 10 C 1310 tarihli bir diğer vesika için bakınız. BOA, İ. TNF., 1/1310/C-03./ 1315 tarihli bir vesikada Bosna mülkiye baytar mektebin-den mezun olan Artin Efendi'nin Beyrut, Abdullah Efendi'nin Halep vilâyetine tayin edilmesi için Şûrâ-yı Devlet tarafından karar alınmıştır. (15 S 1315). BOA, İ. OM., 4/1315/S-1, Vesika 1-2.

²⁴ BOA, İ. TNF., 1/1310/C-03.

olarak bazı belgelerde vilâyetlerdeki askeri ve mülki baytarların birbirleriyle yardımlaşmaları istenmiştir (20 Ca 1304/14 Şubat 1887)²⁵.

Bütün bu eğitim kategorilerine rağmen baytarların hayvanların etlelerinden yapılan et, pastırma, sucuk ve salamura gibi muhtelif hayvan ürünlerinin muayenesi konusunda yeterli olmadıkları görülmektedir. Bu nedenle baytarların bu konuda özel bir eğitime tabi tutulması ve hayvan mamullerinin muayenesi ile ilgili olarak mekâtib-i baytariyye (mekâtib-i tubbiye) ders programları içerisine yeni bir ders daha konulması öngörülmüştür (19 Ca 1316/ 5 Ekim 1898)²⁶.

1.3. Baytarların Yetiştirilmesi İçin Yapılan Bazı İcraatlar

1.3.1. Avrupa'dan Uzmanlar Getirilmesi

Osmanlı devleti hayvan ıslahı ve hayvanların sağlıklı olması için sadece kendi iç dinamikleri ile değil Avrupa'dan getirdiği muhtelif uzman kişilerden de faydalanma yoluna gitmiştir. III. Selim Anadolu'da büyük ekonomik kayıplara neden olan sığır vebası ile mücadele için İtalyan Valli ve Buçoni adlı iki hekime geniş ayrıcalıklar vererek araştırma yapmalarına olanaklar tanımıştır²⁷. 1884 yılında da Belçika'dan veteriner hekim Dezutter getirilerek Taksim'de Baytar Ameliyat Mektebi kurulmuş ve hem ordudaki hayvanların hastalık ve tedavileriyle ilgilenilmiş hem de yeni mezun olan veteriner adaylarına bir yıl süre ile staj yaptırılmıştır²⁸. Bu konuda atılan adımlardan bir diğeri, maaşları 1000'er frankı geçmemek üzere Avrupa'dan iki uzman kişinin getirilerek birisinin "zabita-i sıhhiye-i hayvaniye" işlerinde diğerinin ise hayvan depo ve haralarının²⁹ idaresi konusunda kendilerinden bilgi

²⁵ İlgili belgede Der-saadet civarında meydana gelen hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılması için alınacak önlemlerden bahsedilmektedir. Konu ile ilgili olarak Rusya civarında bulunan bütün vilâyetlerdeki (Suriye, Kastamonu, Hüdavendigar, Edirne, Aydın, Hicaz, Bağdad, Selanik, Konya, Erzurum, Diyarbekir, Halep, Adana, Trablusgarb, Sivas, Mamuratülaziz, Ankara, Van, Yanya, Cezayir, Bingazi, Dersim, Karasi, Musul, Kudüs, Zor vs.) askeri ve mülki baytarların muaveneti konu edilmiştir. *BOA, DH. MKT., 1399/84./* Rusya'dan gelen hasta hayvanların Der-saadet civarında vebâ-yı bakariye neden olduğu ve konu ile ilgili olarak tedbir alınması gündeme gelince yine askeri baytarlardan yardım talep edilmiştir. (13 C 1304/ 9 Mart 1887). *BOA, DH. MKT., 1403/85.*

²⁶ *BOA, DH. MKT., 2113/55,* Varak 1-2.

²⁷ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 5.

²⁸ Özgür, *a.g.m.*, s. 793.

²⁹ Osmanlı devletinin büyüme, gelişme, duraklama ve gerileme dönemlerine paralel olarak hayvancılık ve haraların faaliyetlerinde de çıkış ve inişler meydana gelmiştir. 19. yüzyılın sonlarında bu kurumların zirai amaçlı kullanılmaları sonucu işlevlerini yapamaz hale geldiği bu nedenle de ülkedeki hayvancılık sektörünün olumsuz etkilendiği görülmektedir. Aşkın Yaşar,

edinilmesi ve ilgili mekteplerde ders vermek üzere istihdam edilmesine karar verilmesidir (10 C 1310/ 30 Aralık 1892)³⁰.

1.3.2. Bakteriyolojihâne-i Baytarinin Kurulması

1319 (1901) yılında³¹ bakteriyolojihânenin kurulması³² ile baytarlık alanındaki bilimsel faaliyetlerin (fenn-i baytârî) Osmanlı topraklarında gelişimini sağlamak ve bulaşıcı hayvan hastalıklarının tedavisi, defi ve izalesini sağlamak amacıyla önemli bir adım atılmıştır³³. Orman, Meâdîn ve Ziraat Nezâreti tarafından mülkiye baytar mektebi içinde kurulmuş olan³⁴

“Osmanlı Döneminde Çiftlikât-ı Hümâyunlar (Haralar) ve Hayvancılık”, *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 620.

³⁰ BOA, I. TNF., 1/1310/C-03.

³¹ İlgili belgede bakteriyolojihânenin H. 1331 yılından 12 yıl önce kurulduğu ifade edilmektedir.

³² Bakteriyolojideki başlıca ilerlemelerin hemen hepsi 1850'den sonra gerçekleşmiştir. Nitekim bakteriyolojinin ve hatta mikrobiyolojinin tarihini Hollanda'da Delft şehri belediye kapıcısı ve dokuma tüccarı Anthony van Leeuwenhoek (1632-1723) tarafından Felemenkçe yazıldıktan sonra Latince'ye çevrilerek Londra'daki İngiltere Krallık Derneği'ne gönderilmiş mektuplarla başladığı kabul edilmektedir. Ekrem Kadri Unat-Kemal Altaş, “Bakteriyoloji”, *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, Editör: Ekrem Kadri Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları. 4, İstanbul, 1988, s. 41. Bakteriyoloji öğretimine Osmanlı devletinde ise 1892 yılında tıp okullarında başlanmıştır. Esin Kahya-Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2000, s. 359. İlk muallim Hamdi Aziz Bey'dir. Onunla bakteriyoloji müstakil bir tıp dalı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Esin Kahya, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 144, Ankara, 1997, s. 53. Bu kişiye muavin olarak Askeri Tıbbiye Mektebi'nde Rıza Tahsin ve Aristidi Paşa, Mülkiye Tıbbiye Mektebi'nde ise Dr. Refik Bey çalışmıştır. Kahya, D. Erdemir, a.g.m., s. 359. Bakteriyolojihâne ise ilk olarak 1893'te İstanbul'da çıkan kolera salgını üzerine Pasteur'un tavsiyeleri doğrultusunda Demirkapı'daki Tıbbiye'nin bahçesinde ahşap bir bina olarak inşa edilmiştir. Bedi N. Şehsuvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, sy. 21, İstanbul, 1953, s. 99-100. Mekâtib-i askeriye nezâretine bağlı müdür yardımcısı olarak atanmıştır. Dr. Nicole 1901'de İstanbul'dan ayrılınca hayvan hastalıklarına özgü olarak yeni bir bakteriyolojihâne daha kurulmuştur. Böylece Bakteriyolojihâne-i Osmani sadece insan hastalıkları bakteriyolojihâne-i baytari ise hayvan hastalıkları ile ilgilenmiştir. Nuran Yıldırım, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *TCTA*, V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1336-1337.

³³ BOA, MV., 181/16./ Bakteriyolojinin ülkemizdeki tarihi 1887'de başlar. II. Abdülhamid'in emriyle Zeoros Paşa Dersaadet Daülkelb ve Bakteriyoloji Ameliyathânesi'ni kurarak çalışmaya başlamıştır. 1893 yılında Maurice Nicole ve Hasan Zühdü Nazif Bey tarafından Bakteriyoloji-i Şahâne kurulmuş ve ihtiyaç duyulduğunda tahaffüzhâne denen karantina evlerinde de bakteriyoloji laboratuvarları açılmıştır. Gülден Sarıyıldız, “Osmanlılarda Hıfzıssıhha”, *DİA*, c. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 320.

³⁴ Yıldırım, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, s. 1336.

Bakteriyolojihâne-yi Baytari'ye ilk müdür olarak Adil Bey tayin edilmiştir³⁵. 1902 yılında sığır vebası serumunun az da olsa burada elde edildiği görülmektedir³⁶. Osmanlı devleti bakteriyolojihânedede de Avrupalı uzmanlardan faydalanma yoluna giderek Meclis-i vükela kararı ile bakteriyolojihânenin baytarlık kısmına müdür olarak Paris erkân-ı harbiyesi askeri baytarlarından Mösyö Forjo'yu getirmiştir. Forjo 3 yıllık bir süre için ülkeye getirilmiştir. Kendisine yıllık 12.000 frank ücret tahsis edilmiştir. Tahsis edilen ücret, mecîdî 19 kuruş hesabıyla, 54.000 kuruşa tekabül etmektedir. (20 Za 1331/21 Ekim 1913)³⁷.

1.3.3. Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

Osmanlı Devleti hayvan hastalıkları ile mücadele için sadece kendi bilim adamlarının tecrübelerinden değil bunun yanında Avrupa'yı da yakından takip etmeye çalışmıştır. Mesela Pastör usulü tedaviyi öğrenmek için Paris'e gönderilen kişilerden birisi Saadetlü Zoyiros Paşa'dır. Zoyiros Paşa eğitimini tamamladıktan sonra ülkeye geri dönmüştür³⁸. Zoyiros (Zoeros) Paşa ve ekibinin Avrupa'ya gönderilmesinin nedeni Pasteur'un bulduğu kuduz aşısı uygulamasını öğrenmektir. Ekip ülkeye dönünce 1887 yılında ülkemizin ilk kuduz müessesesi açılmıştır. Yine sivil baytar mektebinin açılmasından (1889) bir yıl sonra okul içinde bir yarışma sınavı yapılarak sınavda başarılı olan Adil, Nuri, Hayrettin ve Ahmed isimli öğrenciler Fransa'ya Alfort veteriner okuluna eğitim için gönderilmişlerdir. Ahmed Bey'in ölümü üzerine yerine İsmail Hakkı Bey gönderilmiştir. Bu öğrenciler 1895 yılında

³⁵ Adil Mustafa Şehzadebaşı 11 Haziran 1871'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Dağıstanlı Ziya Paşa'nın oğlu Yarbay Yusuf Ziya adlı kişidir. İlköğrenimini Gelibolu'da, orta öğrenimini Halep Askeri Rüştiyesi ve Çengelköy Askeri İdadisinde yapmıştır. 1889'da bir yıl önce Tıp Okulundan alınarak tekrar Harbiye'ye nakl edilmiş olan veteriner sınıflarına giriş sınavını birincilikle kazanmış ve bu okula öğrenci olmuştur. 1890'da okulun birinci ve ikinci sınıf öğrencileri arasında Avrupa'ya gönderilecek öğrencileri seçmek amacı ile yapılan sınavı kazanan dört öğrenciden birisi olmuştur. Beş yıl için Fransa'daki Alfort Veteriner Okulu'na gönderilen Adil, Alfort'da hocalarından büyük bakteriyolog Nocard'a kendini çok sevdirmiş ve yurda döndükten sonra ondan öğrendiklerinden çok faydalanmıştır. Adil öğrencilik yıllarında gösterdiği başarıdan dolayı 1892-93 öğretim yılında gümüş madalya ödülü kazanmıştır. 1895'de Alfort Veteriner Okulundan veteriner diploması alarak yurda dönen Adil, Harp Okulunda bulunan veteriner sınıflarına yüzbaşı rütbesi ile salgınlar (emrâz-ı sâriye) ve et muayenesi (teftiş-i lühûm) hocalığına tayin edilmiştir. Nihal Erk, "İlk Türk Bakteriyologlarından Adil Mustafa", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 15/ sy. 1, (1968), s. 24-25.

³⁶ Daha fazla serum üretilmesi amacı ile 1914'te Pendik Bakteriyoloji ve Seroloji Enstitüsü açılmıştır. Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 10, S. 3-4, (1963a), s. 233.

³⁷ BOA, MV., 181/16.

³⁸ BOA, DH. MKT., 1396/29.

yurda dönmüşler ve Alfort okulunu örnek alarak veterinerlik eğitim öğretiminde yeni düzenlemeler yapmışlardır³⁹.

1.3.4. Avrupa Gazetelerine Abone Olunması

Vilâyetlerde görev yapan baytarlar gerek “.....zühûl (düşmanlık) gerekse de noksan malumât” nedeniyle bir çok bilim dışı icraata sebebiyet vermişlerdir. Bu nedenle bulaşıcı hayvan hastalıkları hakkında yurtdışında yapılan bilimsel etkinliklerin sonuç raporları veya telif edilen eserler Osmanlı devleti tarafından temin edilerek ülkede bulunan baytarların bilimsel yeterlilikleri artırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla atılan adımlardan birisi de yurtdışı kaynaklı gazetelerin takip edilmesidir. Nitekim Paris’te yayınlanan ve belgelerde fûnûn ve baytar gazeteleri olarak isimlendirilen gazetelerin en seçkinlerinden ikisine abone olunarak bunların Paris sefaretı aracılığı ile temin edilmesi ve baytar komisyonu tarafından tercüme edilip, basılarak vilâyetlere dağıtılması planlanmıştır (14 Ca 1311/23 Kasım 1893)⁴⁰. Ancak gazetelerden yalnızca bilimsel formasyonu (müktesebât-ı fenniyeleri) yerinde olan baytarların istifade edebileceğinin, tahsil düzeyleri düşük olan kişilerin (her nasılsa bir suretle baytarlık diplomasını alabilmiş olanlar(ın) mezkûr gazeteleri mutalaa etseler bile) gazetelerden çok fazla faydalanamayacaklarının belirtilmesi baytarların bir kısmının Avrupa orijinli kaynaklarla kendilerini yenileyecek bir kapasiteye sahip olmadığını göstermesi açısından dikkate değer bir husustur. (14 Ca 1311/ 23 Kasım 1893)⁴¹.

1.3.5. Avrupa’dan Kitap Tercümeleri Yapılması

Hayvan hastalıklarının nedenleri, devası ve yayılmasının engellenmesi için Avrupa’da bazı müellifler tarafından çalışmalar hazırlanmıştır. Bulaşıcı hayvan hastalıkları ile ilgili Elfor Baytar mektebi hocalarından Mösyö Nufar⁴² ve Mösyö Nokarid⁴³ tarafından eserler telif edilmiştir. Çalışmalar Paris’te bir mecmuada yayınlanmıştır⁴⁴. Osmanlı devleti bunun üzerine bu eserleri tercüme ettirerek bütün vilâyetlere dağıtılması için bir çalışma başlatmıştır. Eserlerden Mösyö Nufar’a ait olan eserin tercüme işi baytar komisyonu azasından Binbaşı Minâs Efendi’ye, tahsisi ise üyelerden Binbaşı

³⁹ Özgür, a.g.m., s. 793-794.

⁴⁰ BOA, DH. MKT., 139/22, Vesika 1-6.

⁴¹ BOA, DH. MKT., 139/22, Vesika 1-6.

⁴² BOA, DH. MKT., 128/3, Vesika 1-5.

⁴³ Çalışma kitap şeklinde olmayıp bend halinde bir mecmuada yayınlanmıştır. Eserle ilgili olarak Paris sefâret-i seniyyesinden Hariciye Nezâreti’ne bilgi verilmiş ve iki nüshanın temin edilmesi istenmiştir. (20 Ş 1310/ 9 Mart 1893). BOA, DH. MKT., 2060/110.

⁴⁴ BOA, DH. MKT., 128/3, Vesika 1-5./ BOA, DH. MKT., 2060/110.

Haydar Bey'e verilmiştir. Minâs Efendi'den konu ile ilgili olarak her hafta bir "forma" hazırlaması ve hazırlanan formların vilâyetlere gönderilmek üzere tab edilmesi istenmiştir. Eserin basım masraflarının Orman, Meâdin ve Ziraat Nezâreti bünyesinde bulunan "umûr-ı baytâriye tahsisâtı"ndan karşılanması uygun görülümüşse de daha sonra bundan vazgeçilerek adı geçen tahsisâtın baytar müfettişleri maaş ve harcırahlarına tahsis edildiği belirtilmiştir (18 Ra 1311/29 Eylül 1893)⁴⁵. Bu tür çalışmaların Matbaâ-i Âmire'de seri bir şekilde basılıp vilâyetlere (vilâyât-ı şâhâne) gönderilmesi konusunda İstabl-ı Âmire müdüriyetinin yetkili kılındığı anlaşılmaktadır. (18 Ca 1295/8 Mayıs 1294).⁴⁶

1.3.6. Uluslararası Kongre ve Konferanslara Katılım

19. yüzyılın karakteristik salgın hastalığı olarak baş gösteren kolera pandemisi çeşitli ülkelerde ve bu arada Osmanlı imparatorluğunda sağlık teşekküllerinin kurulmasında ve salgınlara karşı uluslararası işbirliğinin başlamasında etkili olmuştur⁴⁷. Salgın hastalıklarla ilgili uluslararası toplantıların ilki olarak 1840'ta toplanan meclis-i tahaffuz-u ülâ kabul edilmektedir. Nitekim Osmanlı topraklarında yapılan bu toplantıya 13 yabancı delege katılmıştır. Avrupa'da salgın hastalıklara karşı ortak ve tek tip önlemler uygulamak için toplanan uluslararası sağlık konferanslarının ilki (I. Uluslararası Sağlık Konferansı/ I. Sıhhiye Konferansı) ise 1851'de Paris'te toplanmıştır⁴⁸. Konferansta delegeler bir konuda fikir birliğine varmıştır. Bu da halk sağlığının ancak müşterek bir anlaşma ile korunabileceğinin tespiti-dir⁴⁹. Ancak hekim delegeler halk sağlığının korunması ve salgınlara önlenmesi için iki farklı görüşü benimsemişlerdir. Bu çerçevede Osmanlı devleti, Fransa ve diğer bazı Akdeniz ülkeleri karantina sistemini savunmuşlar ve gemilerin, insanların ve emtianın tecridini istemişlerdir. Buna karşılık konferansta İngiltere'nin başını çektiği "temizlik, havalandırma, gemileri ve malları dezenfekte etme", "hayvânî ve bitkisel (nebâtî) artıkların, çöplerin, mezbahaların şehir ve köylerden uzaklaştırılması, pis suların kapalı lağımlara akıtılması, her eve içilebilir temiz su sağlanması" gibi tedbirlerin alınmasının daha önemli olduğu görüşü hakim olmuştur⁵⁰.

⁴⁵ BOA, DH. MKT., 128/3, Vesika 1-5.

⁴⁶ BOA, MF. MKT., 56/90.

⁴⁷ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK Yayını, Ankara, 2005, s. 83.

⁴⁸ Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", s. 1337-1338.

⁴⁹ Emine Melek Atabek, *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, Rektörlük No. 1975, Dekanlık No. 28, İstanbul, 1974, s. 115-116.

⁵⁰ Sarıyıldız, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", s. 320.

1851 Paris konferansından sonra ikinci uluslararası faaliyet 1865 büyük kolera salgını ardından yapılan 1866 İstanbul Konferansı olmuştur⁵¹. Uluslararası karantina kongresi olarak da adlandırılan bu konferans Galatasaray mektebinde icra edildiği için Galatasaray Konferansı olarak da adlandırılmıştır. Konferansta kolera epidemisi ile ilgili 44 toplantı yapılmış ve kolera epidemisinin kaynağının Türkiye değil Hindistan olduğu ortaya konmuştur⁵².

1866 yılında, karasığır hayvanlarına bulaşan salgın hastalığın tedavisi hakkında alternatifler üretmek için Viyana'da da bir baytar cemiyeti teşkil edilmiş⁵³ ve cemiyette bazı müzakereler yapılmıştır. Cemiyete Osmanlı devletini temsilen Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne baytar muallimlerinden Binbaşı Ahmed Efendi bir lâyiha ile katılmıştır. Ahmed Efendi lâyiha'nın bir suretini ülkeye getirmiş ve lâyiha basılıp çoğaltılarak, ülkenin her tarafına gönderilmiştir. Bunun yanında layihanın içeriği hakkında halka bilgi verilmesi, hastalık olan mahallere mutlaka bir baytar zabitanı gönderilmesi, hastalıkla ilgili gazetelerde ilanlar verilerek halkın bilgilendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. (29 M 1283/ 13 Haziran 1866)⁵⁴.

Konumuzla ilgili bir diğer kongre ise Paris'te toplanmaya çalışılmıştır. Nitekim Fransız hükümeti Paris'te hayvan hastalıkları, nedenleri ve korunma şekilleri hakkında 1921 mayısında uluslararası bir konferans yapmayı planlanmıştır. Konferansın yapılma nedeni ve programın detayı ile ilgili olarak bir nota hazırlanarak Osmanlı hükümetine de gönderilmiştir. (17 Ca 1339/ 27 Ocak 1921).⁵⁵

2. Baytarların Tayini

Osmanlı devletinde büyüklükleri de dikkate alınarak vilâyetlere muhtelif miktarlarda (diplomalı)⁵⁶ baytar tayini yapılmıştır. Nizamnâme gereğince, baytar tayini yapılırken halihazırda elde kaç baytarın bulunduğu,

⁵¹ Özdemir, *a.g.k.*, s. 87.

⁵² A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 949; Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 96.

⁵³ Belgede kongrenin geçen yıl yapıldığı bildirilmektedir. Bu çerçevede kongrenin 1866 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁵⁴ BOA, *A. MKT. MHM*, 358/24, Vesika 1-3.

⁵⁵ BOA, *MV.*, 221/35.

⁵⁶ 18. yüzyılda meslekten doktor sayısının az olduğu ve aynı zamanda meslekten olmayan muhtelif kişilerin de doktor olarak çalıştıkları tespit edilmiş, bu çerçevede belli sınavlardan geçmemiş kişilerin doktorluk yapmaları yasaklanmıştır. Bu çerçevede hem 18. yüzyılda hem de 19. yüzyılda eğitim alanında atılan adımlarla diplomasız doktorların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kahya, *a.g.k.*, s. 2-3.

tahsis edilecek maaşın sene-i maliye muvazenesinde karşılığının olup olmadığı, baytar tayin edilecek kişinin uygun pozisyonda olup olmadığı konusunda araştırma yapılmakta ve tahsisâtı yeterli olan büyük vilâyetlere 7-8 baytarın, tahsisâtı yeterli olmayan vilâyetlere ise ancak 1-2 baytarın tayini yapılmaktadır.⁵⁷ Ancak bu uygulama Der-saadet ve diğer bölgelerde veya büyük miktarda koyun sevk edilen vilâyetlerde gerek maişeti gerekse de halkın varlık düzeyini olumsuz etkilemiştir. Bu çerçevede hem ekonomiyi canlandırmak hem de hayvanlarda meydana gelebilecek muhtemel hastalıkları tedavi etmek üzere bazı bölgelere (Teke, Hamidâbâd ve Niğde sancakları vs.) ek olarak yeni baytarların daha tayin edilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır.⁵⁸

Yapılan genel uygulamaya rağmen bazı vilâyetlerde zaman zaman baytar bulunmadığının tespiti devletin her vilâyete baytar tayin edemediğini göstermektedir.⁵⁹

⁵⁷ Bakınız 15 S 1315 (16 Temmuz 1897) tarihli vesika. *BOA, İ. OM., 4/1315/S-1, Vesika 1-2.*

⁵⁸ Konya vilâyeti ile ilgili yapılan bazı işlemlere bakınız (19 Ca 1316/5 Ekim 1898) : *BOA, DH. MKT., 2113/55, Varak 1-2.*

⁵⁹ Sahillerde her zaman baytar bulunmamıştır. Mesela İnebolu'da bir iskele bulunduğu halde orada baytar bulunmadığı tespit edilince hemen bölgeye bu görevi üstlenecek bir baytar tayin edilmesi veya merkez vilâyette bulunan baytar müfettişinin burada görevlendirilmesi için İnebolu kaymakamlığından talepte bulunulmuştur. Bununla beraber merkez vilâyette bulunan baytar müfettişinin gerek merkez gerekse de vilâyete mülhak olan muhtelif yerlerde görev icra etmesi nedeniyle İnebolu iskelesine yeni bir baytar tayin edilmesi daha uygun görülmüştür. (5 Ş 1316/ 19 Aralık 1898). *BOA, DH. MKT., 2150/55.* Yine Meclis-i Mebûsân tarafından başlangıçta Erzurum vilâyetine 13 baytar tahsisatı verilmiş, bunlardan dördü diğer vilâyetlere tayin oldukları halde yerlerine kimse gönderilmemiştir. Ancak gönderilenlerden ikisi açıkta baytar bulunmadığı için daha Erzurum'da göreve başlamadan Bitlis vilâyetinde bulaşıcı hastalık olduğu gerekçesiyle Bitlis'e görevlendirilmiştir. Bu çerçevede bölgede halihazırda sadece 11 baytar ile 5 tatbikât-ı baytariye memuru görev yapmıştır. Daha sonra, iki baytarın daha başka bir yerde görevlendirilerek, baytar sayısının 9'a düştüğü anlaşılmaktadır. Baytarlardan ikisinin Rusya ve İran sınırında, birisinin de ağır depolarında görev yapması, bazılarının harb nedeniyle orduda istihdam edilmesi gibi hususlar baytarların iş yükünü artırmış dolayısıyla bulaşıcı hastalıklarla mücadelede de ket vurmuş gözükmemizdir. Konu ile ilgili olarak mağduriyetin kaldırılarak bizim de Rusya'ya ihracat yapabilmemizin önünün açılması hususunda Gütek, Kızıldize, Kaleboğazı ve Yeniköy'de birer tahaffûzhâne daha kurulması için Erzurum vilâyetince merkeze yazı yazılarak talepte bulunulmuştur. Milo, Pasinler, Karakilise ve Kurâ-yı suflâ kapılarına 3 adet baytar tayin edilmesi için Erzurum vilâyetince talepte bulunulmuşsa da açıkta baytar bulunmaması, Anadolu'da bulaşıcı hayvan hastalıklarının kol gezmesi gibi nedenlere binaen Erzurum'a baytar tayin edilmesi talebi karşılanamamıştır. *BOA, DH. ID., 168/10, Vesika 1-18.*

Vilâyetlere yeterli miktarda baytar istihdam edilememesinin nedenleri;

- 1) Harb nedeniyle mülkiye baytar memurlarının (memûrîn-i baytâriye-i mülkiye) bir kısmının geçici olarak askeri alanda istihdam edilmesi⁶⁰.
- 2) Baytar sayısının yeterli olmaması⁶¹.
- 3) Baytar maaşlarına karşılık bulunamaması. Konuyla ilgili olarak 1316 yılına ait bir vesikada maaşlarına karşılık bulunamadığı için birçok sahilde baytarların görev yapmadığı belirtilmektedir. Selanik ve İzmir gibi limanlarda baytar bulunduğu halde Kastamonu vilâyetinin medhali ve önemli bir iskelesi olan İnebolu ile beraber Trabzon, Samsun, Sinop vs. Anadolu limanlarında halihazırda baytar maaşlarına karşılık bulunamadığı için tayin yapılamamıştır. (29 Za 1316/ 10 Nisan 1899)⁶².

Baytar bulunmayan yerlerde bu görevi belediye tabiblerinin yerine getirmesi sağlanarak ihtiyaç giderilmeye çalışılmıştır. (19 Ca 1316/5 Ekim 1898)⁶³. Bunun dışında bölgede hastalık olup olmamasına göre baytarların görev yerlerinde değişikliklere gidilmiş ve hastalık olmayan mahallerdeki baytarlar, olan bölgelere sevk edilerek bölgelerin baytar talepleri karşılanmaya çalışılmıştır⁶⁴.

Hayvan hastalıkları konusunda ehil bir kişinin bulunmadığı yerlerde ise hayvanlarda bulaşıcı ve tehlikeli hastalık şikayeti olduğu zaman hemen durum merkeze bildirilerek yardım istenmekte ve bölgeye hastalığın sârî ve tehlikeli olup olmadığı konusunda muayene yapmak üzere bir baytar müfettişi gönderilmektedir. Müfettiş baytar bölgeye gelinceye kadar hastalık ma-

⁶⁰ Bu nedenle hastalığın çok olduğu vilâyetlere bile baytar tayini yapılamamıştır. Bununla beraber askeriyede istihdam edilen bu baytarların Erzurum vilâyetine 2 aded olmak üzere harb sonrası bulaşıcı hastalık bulunan bütün vilâyetlere tayin edilmesi planlanmıştır. (13 R 1332/ 11 Mart 1914). *BOA, DH. İD., 168/10, Vesika 8, 10./ Bir başka belge için bakınız: BOA, DH. MKT., 1952/118.*

⁶¹ Mesela Albâk kazası köylerinde meydana gelen hastalık nedeniyle birçok koyunun telef olduğu bildirilmesine rağmen vilâyet baytarının bölgeye gelmediği görülmektedir. Konu Van vilâyeti tarafından tıbbiye nezâretine bildirilerek gerekli yardımın bir an önce yapılması talep edilmiştir. (27 L 1309/ 25 Mayıs 1892). *BOA, DH. MKT., 1952/118.*

⁶² Buna çare olarak devlet tarafından Der-saadet, Çatalca ve İzmid sancakları ile Edirne ve Hüdavendigâr vilâyetlerinde yürürlükte olan zabıta-i sıhhiye-i hayvaniye talimatının kapsam alanının genişletilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. *BOA, DH. MKT., 2188/13.*

⁶³ *BOA, DH. MKT., 2113/55, Varak 1-2.*

⁶⁴ Mesela Şarkî Rumeli ve Bulgaristan'dan gelen hayvanlarda tehlikeli bir hastalık görülmediği tespit edilince bölgede görev yapan Baytar Binbaşı Ziya Paşa'nın görev yerinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. (24 Z 1306/ 21 Ağustos 1889). *BOA, DH. MKT., 1650/7.*

hallinde acil bir tedbir olarak ilkönce bir kordon oluşturulduğu anlaşılmaktadır⁶⁵.

3. Baytarların Maaşı

Nizamnâme gereğince baytarlara aylık 750'şer kuruş maaş, yıllık 2000'er kuruş da harcırah tahsisi yapılmaktadır (15 S 1315/16 Temmuz 1897)⁶⁶. Ancak belirlenen bu miktarların baytarların buldukları yerde kalış süreleri ve yaptıkları işin hacmi doğrultusunda artırıldığı görülmektedir. Mesela Tuna vilâyetinin bazı yerlerinde ortaya çıkan hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılması için Binbaşı Ahmed Efendi görevlendirilmiştir. Ahmed Efendi bu amaçla vilâyetin liva, kaza ve köylerini gezerek hastalığın izalesi için gerekli tedbirleri almıştır. Kendisine görevi nedeniyle 1500 kuruş maaş verilmekte ise de bu miktar kendisi için yeterli olmamış ve ek olarak 2500 kuruşluk masraf daha yaptığı ve bu çerçevede kendisine ödeme yapılması konusunda yazışmalar yapılmıştır. (10 M 1284/ 14 Mayıs 1867).⁶⁷

1893'te kabul edilen "Zâbita-i Sıhhiye-i Hayvâniye Talimât-nâmesi" ile baytar maaşlarının muayene vergisi (muayene resmi) gelirinden, yetmediği takdirde de merkezden ödenmesi kararlaştırılmıştır (24 S 1324/19 Nisan 1906)⁶⁸. Belediye baytarlarının tahsisâtının ise "Vilâyet baytar müfettişlerinin vezâifine dair talimât-nâme ahkâmı" na göre belediye sandığından karşılandığı belirtilmektedir⁶⁹. Ancak vebâ-yı bakarî gibi bulaşıcı hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek için alınan tedbirler ve bu hastalıkların tedavi-

⁶⁵ Çatalca kazasında İzzeddin çiftlik-i hümayununda 5 kadar sığır hayvanı ölünce durum emlâk-ı hümayûn müdüriyeti tarafından bildirilerek bölgeyle ilgili tespit yapılması ve gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. (20 Ca 1306/22 Ocak 1889). *BOA, DH. MKT.*, 1586/90, Vesika 4.

⁶⁶ *BOA, İ. OM.*, 4/1315/S-1, Vesika 1-2.

⁶⁷ *BOA, A. MKT. MHM*, 381/93. Bir diğer örneğe bakınız: 1304 (1886/1887) yılı kış ayında Şarkî Rumeli'de hayvan hastalığı ortaya çıkmış ve bu nedenle oradan beri tarafa geçirilecek hayvanların muayenesi için askeriye tarafından Cısır-i Mustafa Paşa kazasına memur edilmiş olan Binbaşı Ziya Paşa'ya, yapmış olduğu muayeneler devam ettiği müddetçe masraflarına karşılık olarak, aylık 300 kuruş verilmesi, ilgili paranın da belediye vâridâtından karşılanması konusunda Edirne kazasından dahiliye nezâretine talepte bulunulmuş hatta muayene süresi uzun süre devam edecek olur ise masrafın karşılanmasına belediye vâridâtının bile yeterli olmayacağı bildirilmiştir. (24 Z 1306/ 21 Ağustos 1889). *BOA, DH. MKT.*, 1650/7. Yine hayvan miktarının çok olması ve bölgede birçok hayvan hastalığının meydana gelmesi nedeniyle 1892 yılında Kosova vilâyeti de baytar harcırahı tahsisâtının bir miktar artırılmasını istemiş, konu ile ilgili olarak ticaret ve nâfia nezâretlerine talepte bulunulmuştur. (13 Ca 1310/3 Aralık 1892). *BOA, DH. MKT.*, 2027/20.

⁶⁸ *BOA, DH. MKT.*, 857/30, Vesika 1-8. Bir diğer vesika için bakınız. *BOA, DH. MKT.*, 1299/78, Vesika 1-4.

⁶⁹ Bakınız 13 R 1332/ 11 Mart 1914 tarihli vesika *BOA, DH. İD.*, 168/10, Vesika 5.

sinde kullanılan ilaçların bedelleri gibi masrafların belediye veya mal sandıklarından ödeneceğine dair talimât çıkarılmasına rağmen bazı durumlarda belediye gelirlerinin yarısının hazineye aktarıldığı ve mülkiye baytarı olmayan vilâyetlerde yapılan ek görevlendirmeler (ilâve-i memuriyet) veya tayinlerinin yapılması için irâde-i seniyye çıkarılan (sûret-i meşgalede ta'yini muktezâ-yı irâde-i seniyye) askeri ümera ve baytarların maaş ve harcırahlarının nâfia ve ticaret nezâreti tarafından ödendiği görülmektedir.(16 C 1309/ 17 Ocak 1892)⁷⁰. Mesela Van'da⁷¹ ve Trabzon'da⁷² ortaya çıkan hayvan hastalıklarının önlenmesi için gönderilen askeri ve mülki baytarların maaş ve harcırahları ticaret ve nâfia nezâreti tahsisâtından⁷³ veya maliye nezâreti tarafından⁷⁴ ödenmiştir.

Baytarlara verilen harcırahın vilayetlere ait bütçede (vilâyetin dahiliye memurları muhassésâtı meyânında) bu tür masraflar için bir karşılık bulunmadığı gerekçesiyle "askeri harcırah nizamnâmesi" çerçevesinde hesap edilerek ödendiği anlaşılmaktadır⁷⁵.

4. Baytarlara Yardımcı Olan Diğer Kişiler

4.1. Belediye Tabibi

Osmanlı devletinde muhtelif kazalarda hastaneler kurulmuşsa da bunun dışında belediyeler içerisinde de halk sağlığı ile ilgilenen birimler oluşturulmuştur. Belediyelerin hekim, eczacı gibi sağlık görevlileri ihtiyacı, bunların terfi ve cezalandırılmaları, belediye hekimlerinin verdiği raporların incelenip onaylanması gibi hususlar 1869'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'de kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından gerçekleştirilmiştir. 1906'da Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'ne bağlı olarak Meclis-i Maârif-i Tıb adını alan bu cemiyet 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye adını almıştır. Bu meclis seçiliş biçimi, uyumlu bir idareden yoksun oluşu ve bağlı bulunduğu makamların karışıklığı nedeniyle lağvedilerek yerine dahiliye nezâretine bağlı olarak 1913'te

⁷⁰ BOA, DH. MKT., 1912/19.

⁷¹ Bakınız 15 S 1309 (20 Eylül 1891) tarihli vesika. BOA, DH. MKT., 1869/112.

⁷² Bakınız 15 Ra 1309 (19 Ekim 1891) tarihli vesika. BOA, DH. MKT., 1879/84.

⁷³ BOA, DH. MKT., 1869/112./ BOA, DH. MKT., 1879/84.

⁷⁴ Mekke-i Mükerrreme'de "ş(s)evârâlık hayvan hastalığı"nın artması nedeniyle Hicaz vilâyeti tarafından bölgeye acilen 1-2 baytar görevlendirilmesi, baytarların harcırahi ve bölgeye gönderilecek ilaç paralarının Maliye Nezâreti tarafından karşılanması konusunda talepte bulunulmuştur. Talep doğrultusunda bölgeye mülkiye baytarlarından Osman Efendi görevlendirilmiştir. (14 Muharrem 1297/ 28 Aralık 1879). BOA, DH. MKT., 1328/100.

⁷⁵ Bakınız 15 Ra 1309 (19 Ekim 1891) tarihli vesika. BOA, DH. MKT., 1879/84.

yürürlüğe giren Sıhhiye müdüriyet-i Umumiyesi teşkilâtına dair kanun-muvakkat ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi kurulmuştur.

1871'de yürürlüğe giren İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnâmesi'nin üçüncü maddesi ile de İstanbul'da ve diğer vilâyetlerde Belediye eczanesi adıyla birer eczane açılması öngörülmüştür. Bu madde ile böylece imparatorluğun ilk belediye sağlık teşkilatı kurulmuştur. 1876'da uygulanmaya başlanan Belediye Eczaneleri İdaresi Nizamnâmesi ile de diplomalı eczacılar yönetiminde ve mahalli hükümet tabiblerinin denetiminde bulunan belediye eczanelerinde doktor tarafından onaylanan yoksul hastaların reçeteleri parasız olarak yapılmaya başlanmıştır⁷⁶.

Belediye tabibleri hayvan hastalıkları muayenesinin insan sağlığının korunması (hıfzıssıhha-i insaniye) ile ilgili olması ve baytarların sayıca az olması nedeniyle hayvan muayenesi konusunda da istihdam edilmiştir. (19 Ca 1316/ 5 Ekim 1898)⁷⁷. Bu çerçevede belediye tabibleri baytar bulunmayan yerlerde veya baytar bulunsa da kentin ticari potansiyelinin büyük olduğu yerlerde baytarın yardımcısı olarak önemli görevler ifa etmişlerdir. Bununla beraber bazen hem baytar hem de belediye tabibleri işlere yetişememiş ve bu çerçevede hayvanların geldikleri yerlerde mutlaka muayene edilmesi istenmiştir⁷⁸.

Belediye baytarları "Vilâyet baytar müfettişlerinin vezâifine dair talimâtname ahkâmı" çerçevesinde, şehirlerde hayvanların sıhhi durumlarını nezâret etme, mezbaha, kasab dükkanları, hayvan pazar ve panayırları, debbağhâne ve inek ahırlarını teftiş etmekle yükümlü kişiler olarak tanımlanmışlardır. Belediye baytarı bulunmayan yerlerde bu görevlerin ücret

⁷⁶ Yıldırım, "Sağlık Hizmetleri", s. 402-403.

⁷⁷ BOA, DH. MKT., 2113/55, Varak 1-2.

⁷⁸ Trabzon Rusûmât Nezâreti tarafından Batum'dan Sürmene'ye nakledilen sığır derilerinin doğrudan Trabzon'a gönderilip muayene edildikten sonra gideceği iskelelere gönderilmesi talep edilmişse de baytar müfettişleri bunun mümkün olmayacağını ifade ederek vilâyet dahilinde dışarıdan ticari mal getirilen 15 kadar büyük iskele bulunduğunu ve buralara getirilen hayvan ürünlerini muayene için beş baytarın yeterli olmadığını, iskelelerin tamamında belediye tabibleri de bulunmadığı için baytar ve doktordan mahrum olan bu iskelelere nakledilecek hayvan ürünlerinin hastalıktan uzak olduğuna dair malın geldiği yerden alınacak şahâdetnâmelerin yeterli görülmesi veya gelen malların bir süre için memlekete sokulmayarak dışarıda bir yerde muhafaza edilmesi gibi sıhhi tedbirlerin alınmasını istemişlerdir. (27 Za 1316/ 8 Nisan 1899). BOA, DH. MKT., 2186/124. Bir başka vesikada İzmir'e nakledilen 10 baş hayvanın geldiği yerde muayene edilmesi, hasta olanların itlaf edilerek defin edilmeleri, sağlamların ise kullanılması konusunda Rüsumat Emaneti ile yazışmalar yapıldığı belirtilmektedir. (18 Za 1306/ 16 Temmuz 1889). BOA, DH. MKT., 1639/28, Vesika 1-2.

mukabilinde sıhhiye baytarlarına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. (13 R 1332/ 11 Mart 1914)⁷⁹.

4. 2. Kordon Muhafızları

1831 yılında başta Hindistan olmak üzere İran, Rusya ve birçok ülkede hüküm süren kolera salgını İstanbul'a da sirayet edince Osmanlı devleti tarafından karantina uygulamasına gidilmiştir⁸⁰. Uygulanan bu karantina Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan ilk ciddi karantina tatbikatıdır⁸¹. Bu çerçevede hayvan hastalıklarının yayılmasını engellemek amacıyla hastalık meydana gelen alanlarda kordonlar oluşturulmuş ve kordon içine giriş çıkışların engellenmesi amacıyla da bölgede bulunan zabtiyeler muhafaza görevi üstlenmiş, hüsnü hizmeti görülenlere madalyalar verilmiştir⁸². Zabtiyelerin sayısının yetersiz olduğu durumlarda yeni zabtiye veya gardiyan tayini isteğinde bulunulmuştur.

Yapılan bir tahkikâta nazaran 80 köylü bir nahiyede 2 nefer, 100 ve 180 parelik (köylü) bir kazada ise 8-10 zabtiyenin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber belirtilen zabtiye sayıları hastalığın şiddetine ve "bulaşık köylerin" miktarına göre değişmiş ve yeterli olmadığı durumlarda "ücret-i maktûa" ile maaşlı, emin ve namuslu yeni gardiyanlar" tayin edilmiştir.⁸³

Gardiyanlara belediye vâridâtından, aylık 150'şer kuruş maaş verildiği anlaşılmaktadır. (10 Şaban 1306/ 11 Nisan 1889).⁸⁴

5. Baytarların Teftişi ve Baytar Müfettişleri

Hastalık olduğu bildirilen yerlerde şayet görevli bir baytar bulunmuyor ise, ilgili bölgeye baytar tayini yapıp yapılmayacağı⁸⁵, baytarların görev

⁷⁹ BOA, DH. İD., 168/10, Vesika 5.

⁸⁰ Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleken*, S. 22, Ankara, 1994, s. 332.

⁸¹ Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, s. 5.

⁸² Ünver, *a.g.m.*, s. 948.

⁸³ Boğazlıyan ve Sungurlu kazalarında hayvan hastalığı ortaya çıktığı bildirilince bölgede oluşturulacak kordon için bölgede mevcut zabtiye sayısının yeterli olmadığı ve "ücret-i maktûa" ile maaşlı, emin ve namuslu yeni gardiyanların tayin edilmesi istenmiştir. Konu ile ilgili olarak Ankara hayvan hastalığına memur baytar binbaşısı Hüsnü Efendi tarafından nâfia nezâretine talepte bulunulmuştur. İlgili tarihte Boğazlıyan ve Sungurlu kazalarında istihdam edilecek gardiyan sayısının bölgedeki zabtiye sayısına ek olarak, küçük köylerde 4, büyük köylerde ise 5-6 aded olmasının yeterli olacağı anlaşılmaktadır. BOA, DH. MKT., 1616/74, Vesika 1-5.

⁸⁴ BOA, DH. MKT., 1616/74, Vesika 5.

⁸⁵ Mesela Kumberğus karyesi sığır hayvanlarında ortaya çıkan hastalık sona erdirilmişse de Şehteros köyünde birkaç hayvanın telef, birkaçının dahi hasta olduğu ve Kumberğus

yerinde bulunup bulunmadığı⁸⁶, hastalık bulunan yerlerde hastalığın derecesi, nasıl yayıldığı ve bu konuda alınacak tedbirlerin tespiti⁸⁷ ve baytarların görevlerindeki suistimaller baytar müfettişleri tarafından araştırılmıştır. Bununla beraber baytar müfettişlerinin bazen baytarları koruyarak onların yaptığı suistimalleri göz ardı ettiği de⁸⁸ görülmektedir.

Baytar müfettişi bir bölgedeki hastalığı haber alır almaz, liva mutasarrıfının emriyle 24 saat içinde hastalığın ortaya çıktığı yere gelip gerekli ted-

köyünde 4 öküz ile 1 tosunu hasta olduğu, telef olanların kordon altına alındığı ile ilgili olarak Çatalca mutasarrıflığına telgraf çekilmiştir. Bölgede baytar bulunmadığı için derhal bir baytar görevlendirilmesi istenmişse de baytar görevlendirilmesi bölgeye gönderilen hazine-i hassa-i şâhâne baytar binbaşı Rauf Efendi ile Şehremaneti baytar müfettişinin hastalık mahallinde yaptıkları tetkike göre kararlaştırılmıştır. (19 B 1306/ 21 Mart 1889). *BOA, DH. MKT.*, 1607/93.

⁸⁶ *BOA, DH. MKT.*, 1403/85.

⁸⁷ Mesela Kağıdhâne köyü ile çiftlik-i hümayun hayvanlarında bulunan hastalığın derecesi ve bu konuda alınacak tedbirlerle ilgili olarak dördüncü daire-i belediye baytar müfettişleri tarafından rapor hazırlanmış ve hazırlanan raporların suretleri Şehremaneti'nden bir tezkire ile Sıhhiye ve tıbbiye nezâretlerine bildirilmiştir. (22 R 1304/ 18 Ocak 1887). *BOA, DH. MKT.*, 1393/16. Şile'den başlayarak Beykoz kazası sınırlarında bulunan Hüseyinli ve Ömerli köyleri hayvanlarına kadar yayılan bir bulaşıcı hastalığın varlığı öğrenildiğinde (istihbar), Beykoz'da görülen hastalığın, daha önce İzmid bölgesinde teftiş yapan nezâret baytar müfettişi Mehmed Bey'in hazırladığı layihaya göre, bundan 6 ay önce İzmid havalisinde görülen hastalığın yayılmasıyla meydana geldiği tespiti yapılmıştır (28 Ca 1306/ 30 Ocak 1889). *BOA, DH. MKT.*, 1589/47. Suyolu Nahiyesi'nde Perenci (Birinci) Karyesi civarında Simon Bey'in mandarasında bulunan mandalarda hastalık ortaya çıktığının bildirilmesi üzerine konu ile ilgili olarak bölgeye Emanet (Şehremaneti) Baytar müfettişi Haydar Bey görevlendirilmiştir. Haydar Bey konu ile ilgili bir rapor hazırlamış ve mandrada bulunan 59 baş mandadan 15 adedinin "hummâ-yı kulâi" illetinden telef olduğunu, 2 başın halen hasta olduğunu tespit etmiş ve bu çerçevede bölge usul üzere kordon altına alınmıştır. (27 Ca 1304/ 21 Şubat 1887). *BOA, DH. MKT.*, 1400/99.

⁸⁸ Baytar İzzet Efendi'ye 4 ay bulunduğu Büyükçekmece kazasında görevinde ihtimam gösterdiği ve halkın hüsnü zannını (hoşnud-ı umûmi) kazandığı gerekçesiyle kaza idare meclisi tarafından bir mazbata verilmiştir. Oysa yapılan araştırmada baytar efendinin sadece 1 gün görev yaptığı Subaşı köyünde bile ahali hakkında "kelimât-ı gayr-ı lâıykada" bulunduğu ve talimatlara aykırı filler sergilediği görülmektedir. Konu ile ilgili olarak Çatalca mutasarrıflığı da benzer bilgiler vermiştir. Benzer şekilde Büyükçekmece kazasının Ekşenüz köyünde vebâ-yı bakarı ortaya çıktığı halde buraya gelen baytar Osman Efendi'nin de köyde hastalık olmadığına dair rapor hazırlayarak görevini suistimal ettiği ve hastalığın etrafa yayıldığı, yine Çatalca kazası Yasiviran köyünde vebâ-yı bakarı ortaya çıktığı halde bölgeye gelen baytar müfettişinin köyde hastalık olmadığına dair rapor hazırlaması ve hastalığın bir süre sonra civar köylere (Orçanlı, Kestanelik, Çanakçı) sıçradığının tespit edilmesi, bölgede görevli baytar müfettişinin suihal ve hareketlerde bulunan, görevlerinde gerekli titizliği göstermeyen ilgili baytarları himaye ettiğini göstermektedir. Bu nedenle baytarlar ile onları himaye eden baytar müfettişine gerekli uyarıların yapılması için Şehremaneti, Orman, meâdin ve ziraat nezâretlerine taleptir bulunulmuştur. (20 R 1316/ 7 Eylül 1898). *BOA, DH. MKT.*, 2102/76.

birleri almakla yükümlü tutulmuştur. Bu çerçevede hastalık olan yere ulaşır ulaşmaz sağlam ve hasta hayvanlarla ilgili ayırım muamelesi yapılmamış ise ilkönce bu ayırımı yapma ve hastalığın çeşit ve cinsini belirleyerek bulaşıcı hastalığın önem ve büyüklüğüne göre mahalli yöneticilerin de yardımlarıyla gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Ancak meydana çıkan hastalık vebâyı bakarî gibi pek çok zayıâta sebep olabilecek önemli bir hastalık ise mahalli hükümet temsilcilerinden müfettiş-i umuminin de bölgeye gelmesi gerekli görülmüştür (10 C 1310/ 30 Aralık 1892)⁸⁹.

Hayvan hastalıklarının, bulunduğu mahal dışına yayılmasını engellemek için her ne kadar bulunulan mahal görevlileri tarafından bazı tedbirler önerilmişse de konu baytar müfettişleri tarafından daha etraflı bir şekilde araştırılarak lâyhalar hazırlanmış ve lâyhalar doğrultusunda bazı tedbirlerin alınması sağlanmıştır. (25 Ra 1304/ 22 Aralık 1886).⁹⁰

Baytar müfettişleri tarafından hastalık durumlarında genelde aşağıdaki tedbirlerin alınması önerilmiştir. Bu tedbirler çoğunlukla Meclis-i Vükelâ tarafından da hüsn-ü kabul görmüştür.

- a) Hastalığın çıktığı yerde oluşturulan kordon hattına yeterince memur istihdam edilmesi.
- b) Karantina hattının takviyesi için uygun miktarda jandarma ve asâkir-i şâhâne istihdam edilmesi.
- c) Hastalık olan yerlerde ne kadar hasta hayvan var ise hepsinin usule uygun bir şekilde itlaf edilip gömülmesi.
- d) Sağlık durumu iyi olan hayvanların hastalıklı hayvanlardan ayrı bir yerde gözlem altında tutulması.
- e) Hayvan barınaklarının (mesâkin-i hayvaniye) fenni kurallar çerçevesinde temizlenmesi.
- f) Hayvanın geldiği bölgedeki bütün hayvanların dikkatle muayene edilerek ülke içine sokulması.
- g) Hastalıklı hayvanların sahibinin hasta hayvanların itlaf edilmesine izin vermemesi durumunda hayvanların sadece kordon altında tutulması. (25 Ra 1304/ 22 Aralık 1886).⁹¹

⁸⁹ BOA, İ. TNF., 1/1310/C-03.

⁹⁰ Mesela Der-saadet civarında ortaya çıkan hayvan hastalığının yayılmasını engellemek için baytar müfettişi Mehmed Ali Bey tarafından bir layiha hazırlanmıştır. BOA, MV., 15/12.

⁹¹ Alınacak tedbirler Der-saadet civarında ortaya çıkan hayvan hastalığının yayılmasını engellemek için baytar müfettişi Mehmed Ali Bey tarafından hazırlanan layiha çerçevesinde kategorize edilmiş, Meclis-i Vükelâ ilgili önerilerden jandarma istihdamını reddetmiştir. BOA, MV., 15/12.

Baytar müfettişlerinin maaşlarının da belediye vâridâtından karşılandığı anlaşılmaktadır. (10 Şaban 1306/ 11 Nisan 1889).⁹²

Sonuç

Osmanlı devletinde veterinerlik mesleği öğretimi Tanzimât'ın ilanından sonra ihtisaslaşmıştır. Bu amaçla Avrupa'dan getirilen Goldlewsy ilk defa ordu içerisinde 1842 yılında bir baytar sınıfı oluşturmuştur. Avrupa'da ilk veteriner okulu 1762 yılında açılmasına rağmen Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmeleri 80 yıl geriden takip etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında baytarlık, mektebli bir mesleğe dönüştürüldüğü halde yetiştirilen baytarlar ülke ihtiyacını karşılayamamıştır. Bunun nedeni baytarların sayısal olarak az olmaları yanında, çıkan harplerde istihdam edilmeleri ve baytar maaşlarının vilâyetler tarafından karşılanamamasıdır. Bu çerçevede baytarların olmadığı yerlerde belediye tabiblerinin baytar görevi üstlenmesine izin verilmiştir.

Devlet baytarların bilimsel eksikliklerini tamamlamak için Avrupa'dan uzmanlar getirme, onları Avrupa'ya öğrenci olarak gönderme, Avrupa'nın bilim, teknik ve baytarlıkla ilgili kitaplarını temin edip, gazetelerine abone olarak bunların baytar komisyonu tarafından çevrilip, basılarak vilâyetlere dağıtılması ve baytarların uluslararası kongre ve konferanslara katılımlarının sağlanması yoluna gitmiştir.

Kaynakça

a) Arşiv Kaynakları

1- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A. MKT. MHM (Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme), 358/24, 381/93, 392/93, 396/62.

DH. İD., (Dahiliye Nezareti İdare Kısmı Evrakı), 168/10.

DH. MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi), 128/3, 139/22, 857/30, 1299/78, 1328/100, 1393/16, 1396/29, 1399/84, 1400/99, 1403/85, 1586/90, 1589/47, 1607/93, 1616/74, 1639/28, 1650/7, 1869/112, 1879/84, 1912/19, 1952/118, 2027/20, 2060/110, 2102/76, 2113/55, 2150/55, 2186/124, 2188/13.

İ. OM (1310 sonrası İrade, Orman ve Meâdîn), 4/1315/S-1.

⁹² Boğazlıyan ve Sungurlu kazalarında meydana gelen hayvan hastalıkları için görevlendirilen baytar müfettişinin maaşının bu şekilde ödendiği görülmektedir. BOA, DH. MKT., 1616/74, Vesika 5.

İ. TNF., 1/1310/C-03.

MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi), 56/90, 107/27.

MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları), 15/12, 181/16, 221/35.

b) Diğer Kaynaklar

- Atabek Emine Melek, *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, Rektörlük No. 1975, Dekanlık No. 28, İstanbul, 1974.
- Erdemir Ayşegül Demirhan, *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Güneş Nobel Yayınları, Bursa, 1996.
- Erk Nihal, "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 4, S. 3-4, (1957), ss. 139-144.
- Erk Nihal, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı Ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar I", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 1-2, (1959a), ss. 80-85.
- Erk Nihal, "Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı Ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar II", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 6, S. 3-4, (1959b), ss. 281-287.
- Erk Nihal, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgımları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 10, S. 3-4, (1963a), ss. 221-237.
- Erk Nihal, "Dünyada ve Bizde Veteriner Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c. 10, S. 2, (1963b), ss. 115-142.
- Erk Nihal- Dinçer Ferruh, "XV'inci ya da XVI'ncı Yüzyıla Ait Olduğu Sanılan Bir Baytarnâme İncelemesi", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c.14, S. 2, (1967), ss. 117-139.
- Erk Nihal, "İlk Türk Bakteriyologlarından Adil Mustafa", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, c.15, S. 1, (1968), ss. 24-28.
- Kahya Esin, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 144, Ankara, 1997.
- Kahya Esin- Erdemir Ayşegül D., *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2000.
- Kırbyık Kasım, "Baytarlık", *DİA*, c. 5, 1992, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, ss. 278-282.
- Özdemir Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK Yayını, Ankara, 2005.

- Özen Abdullah, "Osmanlı Devleti'nde Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Faaliyetleri", *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 623-628.
- Özen Abdullah- Şar Sevgi, "14'üncü Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede Kullanılan Bitkisel Drogaların Günümüzdeki Kullanımları Üzerine Bir Araştırma", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, c. 2, Editörler Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2005, ss. 637-643.
- Özgür Atilla, "Osmanlı İmparatorluğunda Veteriner Hekimliği Eğitim-Öğretim Kurumları", *Yeni Türkiye 33*, 701 *Osmanlı II Ekonomi ve Toplum*, Ankara, 2000, ss. 791-797.
- Sarıyıldız Gülden, "Osmanlılarda Hıfzıssıhha", *DİA*, c. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, ss. 319-321.
- Sarıyıldız Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Sarıyıldız Gülden, "Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, sy. 22, Ankara, 1994.
- Şehsuvaroğlu Bedi N., *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, sy. 21, İstanbul, 1953.
- Türk Tarih Kurumu Çevirme Kılavuzu, <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=10&ay=8&yil=1306>
- Unat Ekrem Kadri-Altış Kemal, "Bakteriyoloji", *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, Editör: Ekrem Kadri Unat, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları 4, İstanbul, 1988, ss. 41-54.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1988.
- Ünver A. Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, ss. 933-960.
- Yaşar Aşkın, "Osmanlı Döneminde Çiftlikât-ı Hümâyunlar (Haralar) ve Hayvancılık", *Osmanlı*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 611-620.
- Yıldırım Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *TCTA*, V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1320-1338.
- Yıldırım, Nuran, "Sağlık Hizmetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994a, ss. 400-404.